

Fotonäitus: Soomaa ühepuulootsik

16.02–08.03.2021.

Eesti Käsitöö Maja rahvakunstigaleriis, Pikk 22, Tallinnas.

LEADER
EESTI

KESKKONNAAMET

Kevadine suurvesi Karuskosel 2011.
Foto: Aivar Ruukel

2010. aasta rekordiline suurvesi Soomaa külastuskeskuse õuel,
pildil suur ühepuulootsik Aasa.

Foto: Sandra Urvak

Üleujutus detsembris 2008.aastal
Karuskosel.
Foto: Mati Kose

Arno Rajande ja Ain Jürisoo
haabjameeste kokkutulekul
Riisa külas 1999.aastal.
Foto: Toomas Tuul

Sõit ühepuulootsikutega
Halliste jõel, Riisa külas 2020.
Foto: Mehis Born

Lootsiku laotamine tule kohal on õõnespaadi ehituse kõige müstilisem osa. Saarisoos, 2016. Foto: Mati Kose

Ühest puust lootsikud on aastasadu olnud Soomaa külades armastatud liiklusvahenditeks.

Puutüvest õõnestatud paat on üks vanemaid veesõidukeid maailmas.

Meie kandis on vanim ühepuupaadi leid välja kaevatud Lääne-Lätist, Särnate sooasulakohast ning dateeritud vahemikku 3750-2850 aastat e.m.a.

Jämedamad puud, millest ka Soomaa jõekallaste elanikud võisid esimesed paadid meisterdada, tekkisidki esmalt ca 6000 aasta eest, atlantilisel kliimaperioodil.

Enne seda oli kliima tänasest külmem ja mets kidura kasvuga.

Rohked arheoloogilised leiud, nagu luust ja sarvest ahingud, nooleotsad, õngekonksud, tõendavad, et Soomaa oli kiviajal üks tihedama asustusega piirkondi Eestis.

Ühest puust paate valmistatakse ja tarvitatakse tänase päevani paljude põlisrahvaste juures kõigil kontinentidel, piirkondades, kus kasvab piisavalt jämedaid puid.

Lisaks eestlastele on ühepuuvened siiani kasutusel mitmetel soome-ugri rahvastel: hantidel, mansidel, komidel, udmurtidel, maridel, karjalastel, vepslastel.

Lennart Meri on raamatus Hõbevalgem avaldanud arvamust, et meie esivanemad kasutasid ühepuulootsikuid juba siis, kui nad alles mööda Venemaa jõgesid Eesti alade poole teel olid. Algsed ühepuupaadid, mis kivist õõnestalvadega raiuti, kujutasid endast tõmpide otstega küna. Sellist tüüpi õõnespuupaate nimetatakse ruhedeks.

Aja jooksul on tööriistad arenenud ja ühetüvepaadi ehitus täiustunud, kogemused ja oskused on põlvest põlve edasi antud ja ühepuulootsik on saanud oma tänase voolujoonelise ja kiirekäigulise kuju.

Oluliseks tehnoloogiliseks uuenduseks on olnud paadi parraste kuumutamine ning laiali painutamine.

Sellisel "laotatud" õõnespuuvenesid on enamasti valmistatud haavapuust, sellest ka nimetus haabjas.

Soomaa külades kasutatav nimetus lootsik on algselt tähendanud just painutatud külgedega ühepuupaati, kirjutab raamatus Puud ja inimesed Ants Viires.

"See sõna pärineb arvatavasti läti keelest, kus paiguti murretes esinev lociks, locka tähendab ainult haavapuuenet ja on tuletatud tegusõnast locit `painutama`.

Lootsiku ehitus alga sobiva haava langetamisest.

Õigeks raiumise ajaks on peetud vana kuu aega, sügistalvel, kui "puu oli surnud".

Kahemehe saega langetavad haaba Georg Tamm ja Andres Rõigas, Kõrvemäel, 2021.

Foto: Aivar Ruukel

Lootsikupuud takseerivad
Aivar Ruukel ja
Priit-Kalev Parts,
Poldil, 2019.
Foto: Sandra Urvak

Tänased haabjaehitajad on oma oskused omandanud Soomaa lootsikumeistrite
Jüri Lüki ja Jaan Rahumaa käe all.
Saarisoo haabjalaager, 1998.
Foto: Toomas Tuul

Veel sada aastat tagasi leidus ühest puut paate kolmes Eesti piirkonnas: Kasari jõe alamjooksul Matsalu lahe ääres, Ahja jõe alamjooksul Peipsi järve ääres ja Pärnu jõgikonnas Soomaal.

Põhjuseks, miks Soomaal on ühepuulootsikute ehitamine ja kasutamine kandunud iidsetest aegadest tänapäeva, on jõgede iga-aastased üleujutused. Siinsete külade elanikud kutsuvad ujutuste aega viiendaks aastaajaks.

Uputuse-aastaajal on kerged, hea manööverdusvõime ja kandejõuga ühepuulootsikud olnud ajast aega sisuliselt ainsaks liiklusvahendeiks.

“Minu kodukohas on, nii kaugele kui suulised mälestused tagasi ulatuvad, ja praegugi veel, tarvitusel peaaegu ainult ühest puust väljaõõnestatud lootsikud”, kirjutab 1936.aastal Mihkel Riis Eesti Rahva Muuseumile.

“Harilikult valmistatakse lootsikud haavapuust, kuid harva ka lõhmusest (niinepuu), sest vajaliku suurusega lõhmust leidub harva”, jätkab Mihkel Riis Hoolmiku talust, Riisa külast, Tori vallast, Pärnumaalt.

“Lootsiku puu võetakse metsas maha harilikult talvel ja veetakse valmistuspaigale, harilikult kusagile jõesaadavasse metsaäärde, ehk ka koju õue.

Eelistatakse rohkem metsas valmistamist, sest pole vaja rasket puud kaugele vedada ja lootsiku laotamisel leidub metsas küllalt vajalist tule tegemise materjali.”

Ühepuulootsikuks sobilik haab peab olema jäme, läbimõõt üle poole meetri, sihvakas ja oksavaba. Lootsikuteo esimeseks tööks on haavapakul koore mahavõtmine, siis selguvad puus olevad lohud, kühmud, oksakohad.

Seejärel valitakse põhi.

Kui puul on mõni külg lamedam või lohkus, siis tavaliselt see jääbki põhjaks, kuna laia lootsikupõhja saamiseks tuleb põhjakülg niikuinii maha tahuda. Mida laiem põhi, seda stabiilsem lootsik saab, samas ei tohi põhja maharaiumisega hoogu minna, sest see sünnib lootsiku suuruse, äärte kõrguse arvelt. Nüüd antakse tüvele kirve abil sigarikujuline väliskuju. Seejärel õõnestatakse künakirvega sisemine plaan. Kõige põnevam, aga ka riskantsem ja oskust nõudvam osa on lootsiku laotamine.

Lootsikutoorik asetatakse kahele pakule ning piki parrast tehakse pikad lõkkesed.

Lootsikusse valatakse paar ämbrit vett.

Saarisoo talus aastatel 1996-2000 toimunud haabjalaagrites said Soomaa ühepuulootsiku ehitamise algõppe kokku sadakond huvilist.
Foto: Toomas Tuul

Mootorsaag lihtsustab lootsiku
välise kuju voolimist. Poldi
talu heinamaal, suvi 2019.
Foto: Sandra Urvak

Esmane õõnestamine tehakse tavalise kirvega, hiljem võetakse kasutusele künakirves. Marek ja Uku lootsikut õõnestamas, Poldi talu heinamaal, suvi 2019.
Foto: Sandra Urvak

Sisemuse õõnestamine künakirvega on ajamahukaim osa lootsiku ehitusest.
Uku õõnestab lootsikut künakirvega.
Poldi talu heinamaal, suvi 2019.
Foto: Aivar Ruukel

Tuli ja vesi muudavad puidu pehmeks ja painduvaks.
Lootsiku soovitatav kuju saadakse parraste vahele järjest pulki pingutades.

Nina- ja päraosa kindlustatakse klambritega, et puu sealt ei lõheneks.

Ühest puust paadi ehitamine on keeruline töö, mida oskavad
vähesed. Oskusi on edasi antud meistrit õpipoisile.

Möödunud sajandi algul oli tuntuim lootsikumeister Jaan Rosenberg,
keda teati Halliste Jaani nime all.

Tema tehtud lootsikud olid väga ilusa ühtlase vormiga,
nagu valatud, ütles rahvas.

Teise maailmasõja eel ja järel oli legendaarne lootsikumeister Aleksander Oolep,
keda koos vennaga telliti ka teistesse taludesse lootsikut tegema. Aleksander
Oolepil oli kaks õpilast – Jüri Lükk ja Jaan Rahumaa. Jaan ja Jüri omakorda
jagasiid möödunud sajandi viimasel kümnendil oskused tänastele
haabjaehitajatele.

Ühepuulootsikute kasutus Soomaal on olnud lai: sellega on kalastatud, veskil käidud, metsast tarbepuid ja aiavitsu veetud, kevadeti-sügiseti lapsi kooli sõidutatud. "Ka matuserongid neil lootsikutel ei ole haruldased," kirjutab Mihkel Riis 1936.aastal. "Sagedasti pikkadel vesistel sügisetil veetakse metsaheinamaadelt heinu koju. Viimase juhul seotakse lattidega 2-4 lootsikut kokku, tõstetakse otse jõe- ehk ojaäärest kuhjast 2-3 hobuse koormat heinu peale ja sõidetakse allavett õue alla. Praegu siin veetakse suvel meiereisse piima peamiselt nende ühest puust lootsikutega.

Lootsikute kandejõud on väga mitmesugune olenedes puu jämedusest, millest lootsik tehti." "Kui suur puu on, kannata 5-6 meest sisse võtta ja rohkem kah. Ühe kora mul oli hästid jäme puu, ei mahtunudki nii palju inimesi sisse, kui ta kandis", rääkis lootsikumeister Aleksander Oolep 1966.aastal Eesti radio saates "Süsta ja mikrofoniga" ajakirjanik Valdo Pandile.